Csiszár Esztella

„Sic transit gloria mundi” – Muammar Kadhafi (1942–2011)

„A modern idők minden nagy prófétája a sivatagból származik: Mohamed, Jézus és én magam.”
Moammar Kadhafi, 1988. október

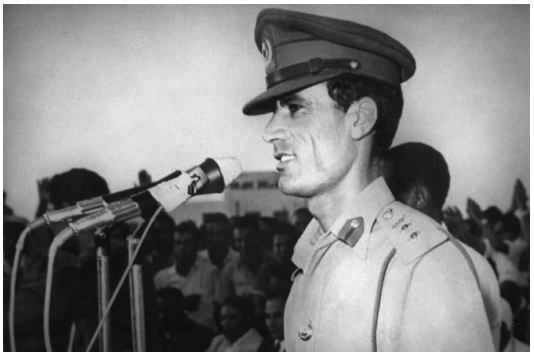
2011. október 20-a nyilvánvalóan emlékezetes napnak számít majd Líbia történelmében: Szirt városában, szülőhelyéhez közel, a nyolc hónapja tartó fegyveres felkelés lezárásaként a „lázadók” megölték a „líbiai forradalom” 69 éves „vezetőjét", Muammar Kadhafit. Kadhafi vaskézzel irányította országát, amelyben az emberi jogok normái nem voltak értelmezhetőek, a terrort politikai eszközként használta belföldön és külföldön egyaránt, amelynek következében az ellentmondásos diktátort a Nemzetközi Bíróság háborús bűnök elkövetésével vádolta. A közel 42 éven át tartó zsarnokság nincs többé.

Kadhafi elkötelezett líbiai nacionalista volt, erős pánarab, majd pánafrikai törekvésekkel. A Nyugat az 1970-es évektől brutális diktátornak tekintette, aki az olajból származó jövedelmet a „baloldali” diktatúrák és terroristák támogatására használja világszerte. Elítélte, máskor meg udvarolt neki, vagy tette mind a kettőt egyszerre – a maga érdekei és Kadhafi látványos színjátékai szerint. Kadhafi valóban hosszú ideig támogatott sokféle terrorizmust, majd egy nagy fordulattal 2003-tól együtt harcolt az Egyesült Államokkal a szélsőséges iszlamista terrorizmus elleni háborúban. Kadhafi modernkori beduin harcos, a 20. század utolsó harmada a 21. század első évtizede közötti világ egyik legexcentrikusabb vezetőije volt. 27 éves korában angol mintájú katonai egyenruhában jelent meg a világpolitika színpadán, Afrika legszegényebb, alig több mint kétmilliós országának irányítását vette a kezébe, most 6.5 milliós népességű, az egy főre eső jövedelem tekintetében a leggazdagabb afrikai országot hagyta maga mögött. Közben cserélgette a jelmezeit és a szerepeit: a beduin harcosét és a főnökét, a filozofikus királyét, az afrikai „királyok királyá”-ét, a hősét és a buffóét. Szomszédja, Szadat egyiptomi elnök, mikor Izraellel kezdett barátkozni és határ menti harcokat vívott vele, mentálisan beteg embernek nevezte Kadhafit, akinek pszichiáterre lenne szüksége, Ronald Reagen amerikai elnök 1986-ban „őrült kutyá”-nak. Hívei és rajongói szent embernek tartották, prófétikus hatalmat tulajdonítottak neki.

*

Muammar Abu Miniar al-Kadhafi 1942. június 7-én Szirthez közel született, beduin családban. Szirtben végezte az elemi iskolát, majd a sivatagi Fezzán tartományban levő Szebhában tanult tovább. Majd Tripoliban az egyetemen történelemből és

politikatudományból diplomázott. Közben katonai kiképzést is kapott. A diplomaszerzés után a Bengázi Katonai Akadémiára ment, ahol tisztté avatták. Akkoriban már Gamal Abdel Nasszer egyiptomi vezető példája és eszméi (*A forradalom filozófiája*) irányították.

1969-ben az alig 27 esztendős Kadhafi tiszttársaival vérnélküli puccsal megdöntötte az idős, tehetetlen, a keleti törzsek vezetőire támaszkodó, nyugatbarát Idrisz király rendszerét. A jó kiállású, karizmatikus fiatal Kadhafi gyorsan az ország egyes számú vezetőjévé vált (a 12 tagú forradalmi tanács elnöke). Bejelentette, hogy nem ismer el Líbia földjén egyetlen idegen hatalmat sem, és bármi áron kész felszabadítani országát. 1970 tavaszára sikerült elérni, hogy az angolok, a franciák és az amerikaiak kiürítsék a líbiai légi támaszpontjaikat. Hamarosan a régi gyarmati korszakból még ottmaradt olaszokat és a zsidókat egy-két napos határidővel, egy bőrönddel kiutasította az országból.

Kadhafi új kormányzata a szocializmus, nacionalizmus és az iszlám sajátos egységét hirdette, amelyet iszlám szocializmusnak hívott. Ebben egyesült a líbiai nacionalizmus, a pánarab szocializmus és az iszlám revivalizmus. Kadhafi iszlámértelmezése meglehetősen sajátos képet mutatott: az iszlám törvények alkalmazását (Saría) felszámolta, a népi iszlámmal keveredő „modern" rendszert vezetett be, azonban személyes példái nem feltétlenül támasztották alá mély elkötelezettségét. 1972-től elhagyta az elnöki címet, előbb „A Szocialista Líbiai Arab Dzsamahirijja Szeptember 1-i Zöld Forradalmának Vezetőjeként" tartotta számon önmagát, majd mindinkább a rövidebb „a Forradalom Vezetője" és a „Testvéri Vezető" cím járt ki neki a kormányzati állásfoglalásokban és a hivatalos sajtószövegekben.

A forradalmi rezsim tömegkonszenzusának kialakításában a nacionalizmus mellett főszerepet játszottak a gazdasági és szociális intézkedések: 1973. szeptember 1-jével államosították az ipart és a gazdaságot, állami ellenőrzés alá vonták az olajkitermelést, az árakat – a gyorsan növekvő kőolaj és földgázjövedelmek jelentős része eljutott az ország népéhez is.

1975-től három részletben jelent meg a Zöld Könyv, Kadhafi politikai hitvallása, melyben lefektette a líbiai dzsamahiríjja (a tömegek köztársasága) alapjait. A Zöld Könyv kísérletet tett a marxizmus és a kapitalizmus közötti „harmadik egyetemes elmélet" kialakítására, amellyel elérhető a társadalmi harmónia. Kadhafi nézetei a demokrácia, egyenlőség és a természettel való közösség gondolatára épültek. A Zöld Könyv értelmében valamennyi állampolgár jogosult lenne szavazni minden ügyben, ám mivel ez végső soron kivitelezhetetlen, ezért Líbiában bonyolult önkormányzati rendszer alakult ki (helyi népi kongresszusok), országos csúcsszinten pedig az Általános Népi Kongresszus. A területi beosztás kialakításánál és a kongresszusok tisztségviselőinek kiválasztásának Kadhafi mesteri szinten alkalmazta a törzsek és nemzedékek közötti „oszd meg és uralkodj" stratégiát. A valóságban a hatalom Kadhafi maradt, aki lemondott tisztségeiről és felelősséggel sem tartozott senkinek. A

dzsamahirijja a valóságban nélkülözte a modern működőképes állam valamennyi lényeges strukturális elemét, hatalmának súlyát a nem nagyszámú katonaság erői adták, nem épült ki a diktatúrákra olyannyira jellemző hatalmas rendőri gépezet sem. Nem jöhettek létre politikai pártok, szakszervezetek, a nem-állami sajtót betiltották. A rendszerrel szembeni bármiféle szembenállás halálbüntetést vonhatott maga után. Kezdetben többen (a régi rendszer emberei, törzsi vezetők, a nyugati hatalmak „kiszolgálói", iszlám fanatikusok) voltak a titkos rendőrség áldozatai, majd kevesebben, évente néhány tucatnyian, majd az 1990-es években megint megugrott az eltűntek száma. Ha Kadhafi ellenfelei külföldre távoztak, a titkos rendőrség bérgyilkosai ott számoltak le velük.

Az 1973-as olajárrobbanás nyomán Líbiai kőolaj-bevételi ugrásszerűen növekedtek. A nagy külföldi társaságokkal szemben Kadhafinak azt is sikerült elérnie, hogy egyiküknek sem vált a kiszolgáltatottjává, sőt versengésre tudta késztetni egymással a francia, az angol, az olasz és a többi céget. A fekete aranyból jutott a gigantikus fejlesztési tervekre: 25 milliárd dolláros költséggel megépült 4000 kilométeres a Nagy Ember Építette Folyó, amely napi ötmillió köbméter vizet szállít állít Dél-Líbiából a sivatagon át a tengerparti városokba és az ültetvényekre. Az olajból származó jövedelemből jutott az ingyenes oktatási és egészségügyi rendszer kiépítésére is, amelyekkel jórészt sikerült felszámolni az analfabetizmust és a népbetegségeket. A fejlesztések azonban ellentmondásokhoz is vezettek. A fővároshoz képest kevesebb pénz jutott más városokra, a lakosság egyharmada továbbra is mélyszegénységben élt. Gondot jelentett az is, hogy részben a szakember hiány miatt, részben a legnehezebb fizikai munkák elvégzésére egyre több vendégmunkásra lett szükség.

Az olajjövedelmekből jutott pénz a Kadhafi pánarab terveire, majd a kalandor tervekre, a terrorista akciókra és mindenféle terrorszervezetek támogatására is. Az 1970-es és 1980-as években a radikális palesztin csoportoktól kezdve az IRA-n és az ETA-n keresztül támogatta a fülöp-szigeteki gerillákat, véres harcokat vívott Csád elfoglalásáért, fegyverrel és pénzzel támogatta a libériai, ugandai és Burkina Faso-i felkelőket. Emberei amerikai katonákat robbantottak fel egy berlini szórakozóhelyen, ami kiváltotta az Egyesült Államok bosszúját: 1986-ban az amerikai légierő légicsapást mért Tripolira és Bengázira, Kadhafi a szerencséjének köszönhette, hogy életben maradt. A líbiaiak robbantották fel 1988-ban a skóciai Lockebie fölött Pan Am egyik utasszállító repülőgépét (240 ember halt meg) és ugyanebben az évben Niger felett egy francia utasszállító gépet. Kadhafi nem adta ki a merénylet elkövetőit, hamarosan több, Líbiát elmarasztaló ENSZ-határozat született, szankciókat foganatosítottak az észak-afrikai ország ellen.

Az ezredforduló után, Kadhafi újabb fordulatot hajtott végre, amelynek leglényegesebb eleme az volt, hogy beállt az Egyesült Államok által vezetett terrorizmus elleni harc frontjába. 2002-ben Szabhában mondott beszédében a maga módján „önkritikát" gyakorolt, így fogalmazott: „A régi időkben lator államnak neveztek minket. Igazuk volt abban, amivel vádoltak. A régi időkben forradalmi magatartást tanúsítottunk." 2003-ban elismerte az 1988-as Lockerbie-merényletben Líbiai felelősségét, és minden áldozat családjának 10 millió dolláros kártérítést fizetett. Nemzetközi ellenőröket engedett be az országba, hogy ellenőrizzék, hogy nem rendelkezik nukleáris, biológiai és vegyi fegyverekkel. (A szankciók egy részét korábban arra hivatkozva hozták, hogy

Líbia ezek kifejlesztésén dolgozik.) 2003 szeptemberétől az ENSZ feloldotta Líbiával szembeni szankcióit. Néhány hónapon belül az Egyesült Államok is feloldotta a gazdasági szankcióit és visszaállította a diplomáciai kapcsolatokat Líbiával. 2004 márciusában Tony Blair brit miniszterelnök volt az első nyugati vezető, aki Líbiába látogatott. Ez megalapozta az Egyesült Királyság és Líbia szorosabb kereskedelmi együttműködését, valamint Kadhafi jó hírnevének rehabilitációját. 2007 júliusában Nicolas Sarkozy francia elnök tett látogatást Tripoliba, számos bilaterális és multilaterális szerződést írt alá Kadhafival. Majd 2008-ban Condoleeza Rice amerikai külügyminiszter utazott Líbiába, őt követte Silvio Berlusconi olasz miniszterelnök, aki „történelmi jelentőségű" kétoldalú együttműködési szerződést kötött Líbiával. 2009-ben a G8 találkozón Barack Obamával elnökkel is kezet rázhatott Kadhafi. Ugyanebben az évben lehetőséget kapott, hogy az ENSZ-ben egyórás beszédet tartson, amelyet botrányosan zárt: kitépte az ENSZ Alapokmány kezében levő példányából a demokráciáról szóló lapot.

Miközben 2003 után Kadhafi nemzetközi színpadon sikereket ért el Líbiában az elnyomó rezsim változatlan maradt: politikai ellenfelek brutális bebörtönzése, bírósági tárgyalás nélküli fogva tartás, kínzás. A hatalom egyre erősebben koncentrálódott Kadhafi nyolc gyermeke köré, akik elit katonai képzést kaptak, vagy előkelő üzleti pozíciókat töltöttek be. A hatalom várományosának tekintett Szaif al-Iszlám a London School of Economics-on doktorált, lánya, Aisa ügyvéd lett és emberi jogi aktivista, Szaddam Husszein tárgyalásánál védőügyvédként volt jelen. Fiai közül Szaif al-Arabot még áprilisban megölte egy NATO légitámadás, amelyben több unokája is halálát lelte. Khamiszt, aki a hírhedt Harminckettedik Brigádnak volt a vezetője augusztusban szintén halálos találat érte. Második felesége, Szafia Farkash Tripoli elfoglalása után fiaival, Hannibállal és Mohameddel, valamint lányával Algériába távozott. Szaadi Nigerbe menekült. Mutaaszim apjával együtt Szirtben halt meg. Szaif al Iszlám holléte még nem ismeretes.

A 2011-es arab tavasszal a térségben elindult változásokat Kadhafi nem ismerte fel, a Bengáziban kirobbant tüntetés továbbterjedését brutálisan próbálta megfékezni, amivel csak tovább tüzelte a kedélyeket. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa a további vérengzésektől tartva meghozta a nevezetes 1973. sz. határozatát, amelynek alapján márciusban a NATO repüléstilalmi zónát hozott létre és megsemmisítette Kadhafi légierejét. Júniusban a Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki Kadhafi és fia, Szaif al-Iszlám ellen, emberiség elleni bűntettek vádjával. Augusztus második felében a NATO egyre növekvő fellépése nyomán a felkelők elfoglalták Tripolit. Kadhafi egyik utolsó televíziós beszédében így fogalmazott: „Harcos vagyok, forradalmi a sátrakból... mártírként fogok végül meghalni."

Kadhafit a Szirtből való kitörési kísérlete közben a szülőföldjén ölték meg. Nem került bíróság elé – végső soron a felkelők a közvetlen demokrácia szabályai szerint döntöttek a sorsáról.